

BİR VALİDE SULTANIN VAKIF KÜTÜPHANESİ

ARZU TERZİ

SULTAN Abdülmecid'in annesi ve II. Mahmud'un eşi Bezmiâlem Valide Sultan Osmanlı tarihinin son dönemine damgasını vuran önemli kadınlardan biridir. 1839'dan 1853'e, yani vefatına kadar Osmanlı Devletinde bir kadının yükslebileceği en yüksek noktada bulunan Bezmiâlem, manevi yönü güçlü ve ilme kıymet veren bir şahsiyettir. Kurduğu vakıflar ve yaptığı hayırlarla halkının da validesi olmuştur.

Başta Vakıf Gureba Hastanesi, Darülmaarif Mektebi, Dolmabahçe Camii,

Vakıf Gureba Hastanesi Camii olmak üzere pek çok hayır kurumu yaptırmıştır. Bunlardan biri de Darülmaarif Mektebine kurduğu vakıf kütüphanesidir.¹

Valide Sultanın kurduğu eğitim kurumlarının en önemlisi Darülmaarif (20 Nisan 1850), İstanbul'da, Sultanahmet semtinde II. Mahmud Türbesinin arkasında yer alır. Valide Mektebi veya Valide Rüşdiyesi olarak inşa edilen mektebin faaliyete geçmeden validenin onayıyla amacı değiştirilmiş, Sultan Abdülmecid'in eğitime yönelik aldığı reform kararlarının uygulandığı bir

mektep statüsüne getirilmiştir. Buna göre okulda bürokrasinin ihtiyaç duyduğu bilgili yeni tip memur yetiştirmek programı dahilinde rüştiyelerden daha ileri seviyede bir öğretim ve müfredat uygulanır. Okulun amaçları arasında ileride açılacak Darülfünuna talebe hazırlamak düşüncesi de vardır.²

Bezmiâlem burada bir de kütüphaneye yaptırmış ve hususi kütüphanesindeki kitaplarının pek çoğunu buraya vakfetmiştir.

Bir kişinin kütüphanesindeki kitapların türleri, onun entelektüel hayatı hakkında fikir veren önemli bir

delildir. Nitekim Bezmiâlem Valide Sultanın dinî ve ilmî dünyasının yansıması, kurmuş olduğu kütüphanede de karşılığını bulur. Validenin din, tarih, astronomi, astroloji, tıp, dilbilim, lügat ve farklı alanlardaki mecmualardan oluşan hususi kütüphanesi vardır. Kütüphanesinde yer alan eserlerin büyük çoğunluğu elyazmasıdır ve sanat değerleri yüksektir.

Ziver Paşanın kaleme aldığı aşağıdaki dizeler ve düşürdüğü tarihler Bezmiâlem'in kurduğu mektep ve kütüphanenin hedeflerini bize yansıtmaktadır.³

*Şehinşâh-ı cihânın mâderi etfâl için bildi
Kütüphâne ile mektep binâsı olduğun elzem*

*Anınçün yapıdırıp hayır duâ celb itdi hâkâna
Bu himmet kıldı ilhak-ı müslimîn etfâlini mükerrerem*

*Mücevher bu iki târîh-i Ziver beyt-i vâhidde
Sezâ yekdiğere olursa kân-ı nizamda tev'em*

*Kütüphâne ile bu Mekteb-i Rüşdiyeyi yaptı (H. 1265)
Edüp ihsân-ı vâlâ mâder-i şâhenşah-ı âlem (H. 1265)*

Kütüphanede muhtevalarına ve alanlarına göre tasnif edilen kitaplar, yaptırılan özel dolaplara yerleştirilerek muhafaza edilmiştir.⁴ Kütüphanenin bir köşesi valide sultana ait dinî yönden çok kıymetli bazı kutsal eşyanın sergilenmesine tahsis edilmiştir. Bunların arasında som sedef çekmece de bulunan "lihye-i saadet" validenin hayatında önemli bir yere sahipti. Zira hayatı boyunca lihye-i saadeti kaldığı mekanlarda bulunmuşdur. Nitekim kütüphanesine

lihye-i saadet koyarak onun hayrından kütüphanenin ve burada ilimle uğraşan insanların faydalanmasını istemiş olmalıdır. Kütüphanede yer alan bir diğer kutsal eşya sırma işlemeli Mekke-i Mükerreme'nin "puşide-i saadet" idir. Kütüphanede 7 adet puşide muhafaza edilmiştir. Bu puşideler kıymetli bir dolapta saklanmış olmalıdır ki kütüphanedeki eşya arasında bu dolaba örtülen bir de kılaptan saçaklı, badem yeşili canfes dolap puşidesi mevcuttur. Güvez merinos saçaklı iki kapı perdesi kütüphanenin iki kapılı olduğunu, beş adet beyaz saçaklı pencere perdesi ise kütüphanenin beş penceresi bulunduğunu düşündürmektedir. Tablasıyla birlikte bir küçük bakır mangal kütüphanede bulunan bir diğer eşyadır. Yerde ise iki tane kıymetli uşak kalıçası⁵ serilidir.⁶

Vakfiyelerden birinde okulda uygulanacak esaslara dair bilgi verilirken, kütüphanenin işleyişi ve çalışanları hakkında malumatlar da yer alır. Buna göre kütüphane cuma günleri dışında her gün hizmet verecekti. Kitaplardan yararlanmak isteyen mektep öğrencilerine yardımcı olmak üzere birinci hafız-ı kütüb unvanıyla bir kütüphaneci görevlendirilmişti. Dışarıdan gelecek araştırmacılar da kütüphaneden cuma günleri faydalanacaktı. Bu araştırmacılara hizmet vermek üzere sadece cuma günleri kütüphanede çalışacak ikinci bir hafız-ı kütüb vazifelendirilmişti.⁷ Okulun Darülmaarif haline getirilmesinden sonra alınan kararları bildiren ilmühaber kayıtlarından, kütüphanenin halka hizmetinin salı ve cuma olmak üzere iki güne çıkartıldığı anlaşılmaktadır. Buna göre mektep öğrencilerinin kütüphanede müracaat edecekleri kitapları göstermek üzere salı ve cuma günlerinden başka her gün bir hafız-ı kütübün görevlendirildiği belirtilmekte, salı ve cuma günlerinin ise dışarıdan gelecek araştırmacılara

Bezmiâlem Valide Sultan tarafından vakfedilen kitapların sıralı olduğu vakfiye sayfasından bir örnek, Mushaf-ı Şerifler: Bezmiâlem Valide Sultan Vakfiyesi, VGMA, kasa 11, defter nr. 1464.

tahsis edildiği kaydedilmektedir.⁸

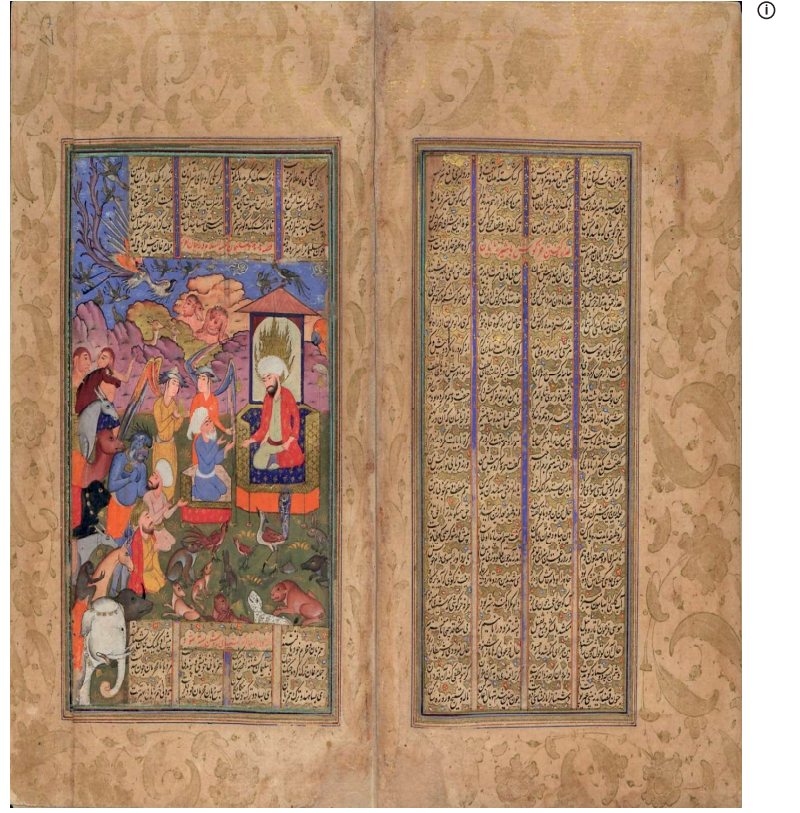
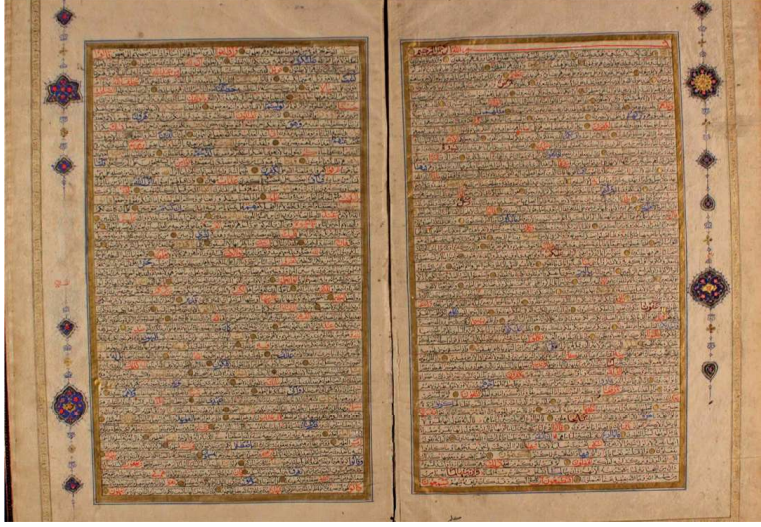
Kütüphanede hizmet verecek iki kütüphaneciden birincisinin aylık maaşı iki yüz kuruş, ikincisinin ise seksen kuruştur.⁸ Kütüphanenin faaliyete geçmesiyle birlikte birinci hafız-ı kütüblüğe Hafız Ebubekir Efendi, ikinci hafız-ı kütüblüğe ise Abdülgani Efendi atanmıştır.¹⁰

Bezmiâlem Valide Sultanın vakfiyelerinin yer aldığı eserin sonunda Darülmaarif Mektebinde kurulan kütüphaneye vakfedilen toplam 439 cilt kitabın isimleri kayıtlıdır.¹¹ Validenin kurduğu kütüphaneye vakfettiği kitaplar, çok yönlü ve bilinçli bir sınıflamaya tâbidir. Eserlerin büyük kısmı farklı alanlarda kıymetli elyazmalarıdır. Bu özellik validenin bilinçli bir koleksiyoner olduğunu göstermektedir.

Valide Sultanın vakfettiği kitapların hepsinin ilk ve son sayfaları, kendisine ait özel olarak hakk ettirdiği vakıf

Kitap listesinde 4 numarada kayıtlı Mushaf: *Kebîr Kıt'a Mushaf-ı Şerif*, 30 varak, müzehhep kâr-ı acem: Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, nr. Beyazıt 13.

①

kütüphane mührüyle mühürlenmiştir. Mühür, “An vakf-ı Valide sultan devletlû ismetlû Bezmiâlem aliyyeti’ş-şân hazretleri 1256” şeklindedir.

Mührün üzerinde ise kitabın Bezmiâlem tarafından vakfedildiğini ve vakfediliş tarihini belirten “Kad vakafa haze’l-kitâbe’l cemîle ve’l-e-sere’l-celîle validetü’s-sultani’l-âzâm ve’l-hâkâni’l-mufahhar es-Sultan Abdülmecîd Hân edâmâllâhû eyyame ve ömre devletihi ilâ ahiri’d-devrân â’nî bihâ hazret-i Bezmiâlem Sultan âliyyetü’ş-şân ce’âlallâhû sa’ye’l-vâ-kıfeti meşkûren ve cezâhâ mevfûren li-seneti sitte ve sittîne ve mi’eteyn ve elf 1266” şeklinde Arapça ibare yer alır. Bu metnin Türkçe anlamı “Bu güzel kitap ve görkemli eser yüce sultan iftihar sahibi hakan Sultan Abdülmecid Han’ın (Allah onun devletinin günlerini ve ömrünü dünya durdukça sürdürsün) annesi yani şanı yüce olan Bezmiâlem Sultan (Allah vakfedenin gayretini kabul etsin, iyiliğini bol kılsın) tarafından 1266 senesinde vakfedildi.” şeklindedir.

Kitaplar, vakfiyede konularına göre ayrılmış başlıklar altında sıralanmıştır. Yandaki tabloda kütüphanede bulunan kitapların alanları ve her bir başlık altında bulunan kitapların toplam sayısı yer almaktadır. Bu sıralamalarda bazen o alan sonunda yer alan birkaç

eserde Başağa Abdülgani, Lala Cevher Ağa, Ülkü Kalfa, Zernümâ Kalfa, Hüsnü Bahar Kalfa, Hoca Rüştü Efendi ve Boşnak Hoca gibi isimler ilave edilmiştir. Bunlardan bir kısmı valide sultana bizzat hizmet eden saray çalışanlarıdır. Mesela Abdülgani Efendi, Bezmiâlem Sultanın vefatına kadar validenin baş ağalığı vazifesini yürütmüştür. Lala Cevher Ağa, Bezmiâlem’e hizmet eden ağalar kadrosuna kayıtlıdır. Sarayda validenin hizmetinde çalışan kalfa seviyesindeki kadınların ilmî alanında kıymetli yazma ve basma eserlere sahip olmaları onların ilim dünyaları hakkında fikir verebilir. Hoca Rüştü Efendi ve Boşnak Hoca ise validenin vefatına kadar her yıl katıldığı huzur derslerinin hocalarıdır. Validenin yakın hizmetindeki bu görevliler vakıf kütüphane oluşturulurken muhtemelen kendi kitaplarıyla bu kütüphaneye destek olmuşlardır.¹²

Kitaplar günümüzde Beyazıt Yazma Eserler Kütüphanesinde bulunmaktadır. Bu kitaplar arasında tezhiplerle süslenmiş bazıları Türkçe meallî çok değerli Kur’an-ı Kerim’ler vardır. Her varığı 29 satırdan oluşan küçük boy Mushaf-ı Şerif’ten bir kıt’anın hem vakfiyede hem de mushafın dış cilt kapağı üzerinde Hz. Ali’nin hattı olduğuna dair kayıt vardır. Bu eser, dinî ve tarihi değeri eşsiz olan bir

Kur’an kıt’asıdır. Kelâm-ı Kadîm’den Tilke’ı-rüsûl cüzünde her varak beş satırdan oluşmuştur ve Yakut el-Müs-ta’simî’nin hattıdır. Şeyh Hamdullah hattıyla Enâm suresi mevcuttur. Bir başka mushaf ise Acem tarzı tezhiplenmiş, büyük boy, her varığı 15 satır üzere tertip edilmiştir. Reyhani hatla yazılmış bu mushafın hattatı İranlı Muhammed el-Mervarîd’dir ve Hicri 843 tarihlidir. Başta Hz. Ali’ye ait mushaf olmak üzere Yakut el-Mu’tasimî, Şeyh Hamdullah gibi hat sanatının en meşhur isimlerinin kaleminden çıkmış Kur’an-ı Kerim’ler ve kıt’alar kütüphanenin şüphesiz en değerli eserleridir.

Valide sultanın kitapları arasında *Delâ’il-i Şerif*’ler ayrı bir yer tutar. Kütüphanede 10 adet *Delâ’il-i Şerif* yer almaktadır. Bunlardan biri Bezmiâlem’in oğlu Sultan Abdülmecid’in baş imamı olan ünlü hattat Mustafa İzzet Efendiye aittir. Valide sultan hayatı boyunca tekkelere yardımlarda bulunmuş, vakıf gelirlerinden bazılarını tekkelere tahsis etmiştir. Kütüphanesinde 66 tane tasavvufa ait kitap yer almaktadır. Bunlar içinde, dünyada az sayıda olan minyatürlü bir *Mesnevî* nüshası mevcuttur.

Kütüphanede hadis, tefsir, fıkıh, akaid, siyer ve adaba yönelik eserler önemli bir yer tutar. Bu kitapların arasında asırlarca medreselerde ders

Kitap listesinde 5 nr.da Sagır Kıt'a Mushaf-ı Şerif, 29 satır, be-hatt-ı Aliyyü'l Murtaşâ şeklinde kayıtlı mushafdan örnek: Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, nr. Beyazıt 1.

Bezmialem Valide Sultan'ın vakıf kütüphanesinde yer alan *Delâ'il-i Şerif*'lerden vakfiye kaydının tutulduğu sırada Sultan Abdülmecid'in imam-ı evvel-i olan ünlü hattat Mustafa İzzet Efendinin hattıyla bir örnek: Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, nr. Beyazıt 1265.

KİTAPLARIN TÜRÜ	ADET
Mushaf-ı Şerif	8
Delâ'il-i Şerif	10
Tefsir-i Şerif	25
Hadis-i Şerif	34
Fıkıh-ı Şerif	36
Akâ'id-i Diniyye	24
Siyer-i Şerif	19
Tasavvuf	66
Lugat	11
Fenn-i Edep	26
Tarih	69
Tıbb, Nücum ve Havass	21
Nahiv ve't-Tasrif	16
Divânlar	63
Mecmu'ü'l-Mütenevvia	11
Toplam	439

kitabı olarak okutularak pek çok âlimin yetişmesine vesile olan eserlerin ve onlara yapılan şerhlerin yazma nüshaları da bulunmaktadır. En ünlü Arapça ve Farsça dilbilgisi eserleriyle lügatler de kütüphanede mevcuttur.

Dünya ve Osmanlı tarihine dair 69 eserin yanında tıp, astronomi ve astrolojiye ait eserler de seçkin bir koleksiyon oluşturur. Edebiyat alanında önemli yer tutan 63 divan bu koleksiyonda bir araya getirilmiştir.

Bezmîâlem, sadece kütüphaneye kitap vakfetmekle kalmamış, ilgili vakfiyesinde kütüphanede çalışacak kütüphanecilerin hem çalışma günlerini ve görevlerini hem de vakıf gelirlerinden alacakları maaşlarını belirlemiştir. Burada dikkat çeken en önemli unsur kütüphanenin sadece mektep talebelerine hizmet vermek amacıyla kurulmamış olmasıdır. Haftanın iki günü isteyen ilim erbabı kütüphaneye gelip bu kitaplardan istifade edebilecektir. Burada dış dünyaya da hizmet veren bir kütüphane fikri görülmektedir. Kütüphanede iki kütüphaneci çalıştırılmasını isteyen valide sultan, bir kütüphaneciyi talebelerin kitaplardan yararlanmalarını sağlamak ve derslerine yardımcı olmakla, ikinci kütüphaneciyi ise salı ve cuma günleri dışarıdan gelecek araştırmacılara hizmet etmekle görevlendirmiştir. Bu hususlar kuşkusuz onun kütüphane anlayışını en iyi şekilde ortaya koymaktadır. Vakfiyesinde kayıtlı 439 eser dışında günümüzde Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Süleymaniye Kütüphanesi gibi kütüphanelerde validenin vakıf mührünü taşıyan başka kıymetli kitapları da bulunmaktadır. **Z**

NOTLAR

- 1 Bezmîâlem Valide Sultan'ın vakıf kitaplarının özellikleri ve tam listesi: Arzu Terzi, "Bezmîâlem Valide Sultan'ın Vakıf Kütüphanesi", *Journal of Turkish Studies, Festschrift in Honor of the Millet Library's 100th Year and Its Founder Ali Emiri Efendi Part II*, Harvard University, Volume 47, vol. 2, pp. 261-296; Arzu Terzi, *Bezmîâlem Valide Sultan*, Timaş Yayınları, 2018, s. 208-222'de tafsilatlı bir şekilde yer almaktadır. Bu makale ise valide sultanın vakıf kütüphanesi üzerine tarafımızdan yapılan genel bir değerlendirmedir.
- 2 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), *Bezmîâlem Valide Sultan*, nr. 44, s. 60-61; *Takvim-i Vekayi*, nr. 425, 23 C 1266.
- 3 Ziver Paşa, *Asâr-ı Ziver Paşa*, 1313, s. 182.
- 4 Bezmîâlem Valide Sultan'ın vefatından sonra vakıf statüsündeki malları Evkaf-ı Hümayun Nezaretine devredilir. Bu devir esnasında Darülmâarif Mektebinde kurduğu vakıf kütüphane bir sayımdan geçirilir. Bu sayım kayıtlarından kütüphanenin içinde yer alan eşya hakkında da bilgi sahibi olmak mümkündür. VGMA, *Bezmîâlem Valide Sultan*, nr. 44, s. 88.
- 5 Kâliçe, Osmanlı döneminde daha çok Uşak'ta dokunmuş olan küçük ebattaki değerli halılara verilen addır. VGMA, *Bezmîâlem Valide Sultan*, nr. 44, s. 88.
- 7 Arzu Terzi, *Bezmîâlem Valide Sultan Vakfiyeleri*, Bezmîâlem Vakıf Üniversitesi Yayınları, 2020, s. 233-234.
- 8 VGMA, *Bezmîâlem Defter*, nr. 44, s. 59.
- 9 Arzu Terzi, a.g.e., s. 234; VGMA, *Bezmîâlem Defter*, nr. 44, s. 59.
- 10 VGMA, *Bezmîâlem Defter*, nr. 44, s. 59.
- 11 Arzu Terzi, a.g.e., s. 241-276.
- 12 Arzu Terzi, a.g.e., s. 215-216.